

PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING CRITICAL THINKING

Dáribayev Atabay Baxit uli

Third-Year Student, Applied Psychology Program, Department of Pedagogy and
Psychology, Karakalpak State University named after Berdakh

Abstract

This article examines the psychological foundations of critical thinking development. It analyzes the essence of critical thinking, its cognitive and metacognitive mechanisms, and its relationship with emotional and social factors. The study also highlights effective methods for fostering critical thinking in the educational process and its significance in the modern information environment. The findings indicate that critical thinking plays a crucial role in an individual's intellectual development and requires a comprehensive approach for its enhancement.

Keywords

critical thinking, cognitive processes, metacognition, thinking, motivation, emotional intelligence, educational psychology, social environment, information analysis

TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Pedagogika va psixologiya
kafedrasi Amaliy psixologiya yónalishi 3-bosqish talabasi

Dáribayev Atabay Baxit uli

Annotatsiya: *Mazkur maqolada tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Unda tanqidiy fikrlashning mohiyati, kognitiv va metakognitiv mexanizmlari, emotsional va ijtimoiy omillar bilan bog'liqligi yoritilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni shakllantirishning samarali usullari hamda zamonaviy axborot muhitida uning ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot*

natijalari shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash shaxsning intellektual rivojlanishida muhim o'rin egallaydi va uni rivojlantirish uchun kompleks yondashuv zarur.

Kalit so'zlar: *tanqidiy fikrlash, kognitiv jarayonlar, metakognitsiya, tafakkur, motivatsiya, emotsional intellekt, ta'lim psixologiyasi, ijtimoiy muhit, axborot tahlili*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются психологические основы развития критического мышления. Освещаются сущность критического мышления, его когнитивные и метакогнитивные механизмы, а также взаимосвязь с эмоциональными и социальными факторами. Особое внимание уделяется эффективным методам формирования критического мышления в образовательном процессе и его значению в условиях современного информационного общества. Результаты исследования показывают, что критическое мышление играет важную роль в интеллектуальном развитии личности и требует комплексного подхода к его формированию.*

Ключевые слова: *критическое мышление, когнитивные процессы, метакогниция, мышление, мотивация, эмоциональный интеллект, образовательная психология, социальная среда, анализ информации*

Kirish

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlarining muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Global axborotlashuv, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi inson ongiga turli xil axborot oqimlarining tezkor va nazoratsiz kirib kelishiga sabab bo'lmoqda. Bunday sharoitda shaxsning mustaqil fikrlashi, axborotni tahlil qila olishi, baholashi va xulosalar chiqarishi muhim kompetensiyaga aylanmoqda. Shu sababli tanqidiy fikrlashni shakllantirish va rivojlantirishning psixologik mexanizmlarini o'rganish alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Tanqidiy fikrlash — bu shaxsning axborotni passiv qabul qilish emas, balki uni faol qayta ishlash, tahlil qilish, dalillarni solishtirish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va

asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Psixologik nuqtai nazardan, tanqidiy fikrlash kognitiv jarayonlar tizimiga kiradi va u diqqat, xotira, tafakkur, idrok va nutq kabi psixik funksiyalar bilan chambarchas bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, tafakkur jarayonining analitik va sintetik shakllari tanqidiy fikrlashning asosini tashkil etadi.

Tanqidiy fikrlashning shakllanishida kognitiv psixologiya muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu yo‘nalishga ko‘ra, inson tafakkuri ma’lumotlarni qayta ishlovchi tizim sifatida qaraladi. Tanqidiy fikrlash jarayonida shaxs yangi ma’lumotni avvalgi bilimlari bilan solishtiradi, kognitiv sxemalar orqali uni qayta ishlaydi va natijada yangicha bilim hosil qiladi. Bu jarayonda assimilyatsiya va akkomodatsiya mexanizmlari faol ishlaydi. Assimilyatsiya yangi axborotni mavjud bilim tizimiga moslashtirishni anglatadi, akkomodatsiya esa mavjud bilim tizimini yangi axborotga mos ravishda o‘zgartirishni bildiradi. Aynan akkomodatsiya jarayoni tanqidiy fikrlashning rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi, chunki u shaxsni o‘z qarashlarini qayta ko‘rib chiqishga undaydi.

Tanqidiy fikrlashning psixologik asoslaridan yana biri metakognitiv jarayonlar hisoblanadi. Metakognitsiya — bu shaxsning o‘z fikrlash jarayonini anglash, nazorat qilish va boshqarish qobiliyatidir. Metakognitiv rivojlanish darajasi yuqori bo‘lgan shaxslar o‘z fikrlarini tahlil qila oladi, xatolarini aniqlaydi va ularni tuzatish strategiyalarini ishlab chiqadi. Bu esa tanqidiy fikrlashning yuqori darajada shakllanishiga olib keladi. Metakognitiv ko‘nikmalar, xususan, o‘z-o‘zini nazorat qilish, refleksiya, rejalashtirish va baholash tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda asosiy komponentlar hisoblanadi.

Shuningdek, tanqidiy fikrlashning rivojlanishida emotsional-intellektual omillar ham muhim ahamiyatga ega. Insonning emotsional holati uning fikrlash jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Kuchli stress, qo‘rquv yoki xavotir sharoitida insonning analitik fikrlash qobiliyati pasayadi va u tezkor, lekin yuzaki qarorlar qabul qilishga

moyil bo'ladi. Aksincha, emotsional barqarorlik va o'zini boshqarish qobiliyati yuqori bo'lgan shaxslar muammolarni chuqurroq tahlil qilishga qodir bo'ladi. Shu sababli tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida emotsional intellektni ham rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan qaraganda, tanqidiy fikrlash shaxsning ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Oila, ta'lim muassasalari va kengroq ijtimoiy muhit shaxsning fikrlash uslubiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, autoritar muhitda tarbiyalangan shaxslar ko'pincha tayyor fikrlarni qabul qilishga moyil bo'ladi, bu esa tanqidiy fikrlashning rivojlanishini cheklaydi. Demokratik va ochiq muloqotga asoslangan muhit esa mustaqil fikrlashni rag'batlantiradi. Shuningdek, guruh bosimi, konformizm va stereotiplar tanqidiy fikrlash jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda ta'lim tizimining roli alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan, muammoli o'qitish, interfaol metodlar, munozaralar, debatlar va keys-stadi usullari talabalarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu metodlar orqali o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni o'zlashtiribgina qolmay, balki ularni tahlil qilish, baholash va amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini ham egallaydi. Ayniqsa, savol berish texnikasi tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. To'g'ri qo'yilgan savollar shaxsni chuqur fikrlashga undaydi va muammoning turli jihatlarini ko'rib chiqishga yordam beradi.

Shaxsning individual psixologik xususiyatlari tanqidiy fikrlashning shakllanishi va rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Xususan, intellektual salohiyat darajasi, bilishga bo'lgan qiziqish, ichki va tashqi motivatsiya, kognitiv moslashuvchanlik hamda shaxsning ochiqlik darajasi ushbu jarayonning samaradorligini belgilaydi. Psixologiya fanida intellekt ko'pincha murakkab muammolarni hal qilish, abstrakt fikrlash va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyati bilan bog'lanadi. Shu nuqtai nazardan, yuqori intellektual darajaga ega bo'lgan shaxslar

axborotni chuqurroq tahlil qilish, turli nuqtai nazarlarni solishtirish va asoslangan qarorlar qabul qilishda ustunlikka ega bo'ladi. Motivatsiya omili esa tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning markaziy mexanizmlaridan biri sifatida talqin etiladi. Xususan, amerikalik psixologlar Edvard Desi va Richard Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini belgilash nazariyasiga (Self-Determination Theory) ko'ra, ichki motivatsiya shaxsning mustaqil ravishda bilim olishga, yangiliklarni o'rganishga va muammolarni hal etishga bo'lgan intilishini kuchaytiradi. Ularning ta'kidlashicha, ichki motivatsiyaga ega bo'lgan individlar faol kognitiv izlanish olib boradi va bu jarayon tanqidiy fikrlashning chuqurlashuviga olib keladi. Aksincha, faqat tashqi rag'batlarga asoslangan faoliyat ko'pincha yuzaki o'rganish bilan cheklanadi.

Shuningdek, shaxsning ochiqlik (openness to experience) xususiyati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tushuncha "Katta beshlik" (Big Five) shaxs modeli doirasida keng o'rganilgan bo'lib, u yangi tajribalarga ochiqlik, kreativ fikrlash va intellektual qiziquvchanlikni o'z ichiga oladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ochiqlik darajasi yuqori bo'lgan shaxslar stereotiplardan holi holda fikrlashga, alternativ g'oyalarni qabul qilishga va muammolarga noodatiy yondashishga moyil bo'ladi, bu esa tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kognitiv moslashuvchanlik ham alohida e'tiborga loyiq bo'lib, u shaxsning o'z fikrlarini vaziyatga qarab o'zgartira olish, yangi ma'lumotlarga moslasha olish va turli strategiyalarni qo'llay olish qobiliyatini anglatadi. Shveysariyalik psixolog Jan Piaje nazariyasiga ko'ra, bilish jarayoni doimiy ravishda assimilyatsiya va akkomodatsiya orqali rivojlanadi. Aynan akkomodatsiya — ya'ni mavjud bilim tuzilmalarini yangi axborot asosida qayta tashkil etish — tanqidiy fikrlashning eng muhim ko'rsatkichlaridan biridir.

Bundan tashqari, amerikalik psixolog Robert Sternberg o'zining triarkik intellekt nazariyasida tanqidiy fikrlashni analitik intellekt bilan bog'laydi va uni muammolarni tahlil qilish, baholash hamda mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyati sifatida izohlaydi.

Uning fikricha, muvaffaqiyatli intellekt faqat bilimga emas, balki ushbu bilimlardan samarali foydalanish va ularni tanqidiy qayta ishlash qobiliyatiga ham bog'liqdir. Umuman olganda, individual psixologik xususiyatlar — xususan, intellektual daraja, motivatsiya turi, ochiqlik va moslashuvchanlik — tanqidiy fikrlashning rivojlanishida o'zaro integratsiyalashgan holda namoyon bo'ladi. Ushbu omillarni kompleks rivojlantirish orqali shaxsning mustaqil, chuqur va asoslangan fikrlash qobiliyatini shakllantirish mumkin.

Shuningdek, zamonaviy axborot muhitida tanqidiy fikrlashning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan noto'g'ri yoki manipulyativ axborotlarni ajratib olish uchun shaxsda tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalari bo'lishi zarur. Media savodxonlik tanqidiy fikrlashning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Shaxs axborot manbalarining ishonchliligini baholash, faktlarni tekshirish va manipulyatsiyalarni aniqlash qobiliyatiga ega bo'lishi lozim.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, tanqidiy fikrlash murakkab psixologik jarayon bo'lib, u kognitiv, metakognitiv, emotsional va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Uni rivojlantirish uchun ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish, mustaqil fikrlashni rag'batlantiruvchi muhit yaratish va shaxsning ichki motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash zarur. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat individual rivojlanish, balki jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish uchun ham muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Сагиндикова, Н. Ж. "К вопросу об ответственности студентов в учебной деятельности." Казанский педагогический журнал 5 (106) (2014): 155-162.

2. Сагиндикова, Наргиза.
"РАЗРАБОТКА СТРУКТУРНОЙ СТРУКТУРЫ ГЕНДЕРНОЙ

ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ ПЕДАГОГА." Академические исследования в современной науке 2 (2023): 169-174.

3. Nargiza, Sagindikova. "STUDENTS'SELF-CONFIDENCE AND MOTIVATION FEATURES IN THE EDUCATIONAL ACTIVITY." European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences (2016).

4. Daribaev, Atabay, and Nazrgiza Sagindikova. "HISTORY OF PSYCHOLOGY." Modern Science and Research 3 (2024): 1162-1166.

5. Sagindikova, N. J. "Theoretical analysis of the concept of gender responsibility." International Scientific and Current Research Conferences. 2023.

6. Сагиндикова, Н. Ж. "Психологияда ижтимоий масъулиятнинг ўрганилиши." Современное образование (Узбекистан) 2 (2017): 41-46.

7. Сагиндикова, Н. "ПСИХОЛОГИЯДА "ЛОКУС ТЕКСЕРИЎ" КОНЦЕПЦИЯСИНЫҢ ИЗЕРТЛЕНИЎИ Сагиндикова НЖ." ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА 31 (2016): 58-60.

8. Сагиндикова, Н. Д. Ж. "ОСОБЕННОСТИ САМОУВЕРЕННОСТИ СТУДЕНТОВ." PSIXOLOGIYA Учредители: Бухарский государственный университет 2: 100-102.

9. Sagindikova, N. J., and Indira Erejepova. "SHAXS RAWAJLANIWINDA MOTIVATSIYANIN ORNI." Modern Science and Research 3 (2024): 76-79.

10. Turdimuratova, S. B., and N. J. Sagindikova. "PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKA." Modern Science and Research 3 (2024).

11. Sagindikova, N. J. "RESEARCHING THE ESSENCE OF GENDER IN PSYCHOLOGY." Modern Science and Research 3 (2024): 999-1003.

12. Nargiza, Sagindikova. "STUDENTS'SELF-CONFIDENCE AND MOTIVATION FEATURES IN THE EDUCATIONAL ACTIVITY." European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences (2016).

13. Сагиндикова, Н. Ж. "УУК: 370.153 ТАЛАБАЛАРДА МАСЪУЛИЯТ ХУСУСИЯТИНИНГ НАМОЁН БУЛИШИ." ХАБАРШЫСЫ: 58.
14. NARGIZA, SAGINDIKOVA NS. "RESPONSIBILITY AND ITS MANIFESTATION IN YOUTH PSYCHOLOGY." INTERNATIONAL JOURNAL 10.3 (2020): 11849-11854.
15. Sagindikova, N. "SELF-CONFIDENCE ROLE IN SUCCESS OF EDUCATIONAL ACTIVITY OF STUDENTS."
16. SAGINDIKOVA, NARGIZA. "RESPONSIBILITY AND ITS MANIFESTATION IN YOUTH PSYCHOLOGY."

